

การศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ดังนี้

ในบทนี้จะเป็นการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 หัวข้อ

- แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการอนุรักษ์
 - แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการศึกษองค์ประกอบชุมชน
- แนวคิดและทฤษฎีทั้ง 2 หัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการอนุรักษ์

เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาวิธีและกระบวนการ อนุรักษ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ศึกษา ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ศึกษาถึงรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ตามลำดับ โดยสามารถแบ่งได้เป็น 5 ประเด็น ดังนี้

1. แนวคิดและความหมายของการอนุรักษ์
2. เป้าหมายและหลักการอนุรักษ์
3. ประเภทของการอนุรักษ์
4. ขบวนการอนุรักษ์
 - 4.1 สิ่งที่ควรอนุรักษ์
 - 4.2 ขอบเขตของการอนุรักษ์
 - 4.3 วิธีการดำเนินการอนุรักษ์
 - 4.4 มาตรฐานการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์
 - 4.5 มาตรการและขั้นตอนในการปฏิบัติ
5. นโยบาย กฎหมายและมาตรการควบคุมเพื่อให้เกิดผลในทางการปฏิบัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ในพื้นที่ศึกษา

1. แนวคิดและความหมายของการอนุรักษ์

การอนุรักษ์เกิดขึ้นครั้งแรกในยุโรป โดยเริ่มจากการมุ่งที่รักษาโบราณสถานและสถาปัตยกรรมที่สำคัญของเมือง รูปแบบของการอนุรักษ์จึงเป็นการ "ดำรงรักษา" ไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดแนวความคิดในการอนุรักษ์ โดยมุ่งพัฒนาการ อนุรักษ์โบราณสถาน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสภาพที่เหมาะสมกับสภาพสังคม ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและการเมือง (สุรพันธ์ กลิ่นขจร, 2533, หน้า 9.)

เนื่องจากปัจจุบันมีการมองเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ จึงก่อให้เกิดแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ไว้มากมาย ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ (ประนอม ต้นสุขนันท์, 2530, หน้า 10.)

- การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างรอบคอบ เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคต
- การอนุรักษ์ หมายถึง การปรับปรุงหรือป้องกันอาคารและบริเวณใกล้เคียง หมู่บ้านหรือเมืองขนาดเล็ก หรืออาจเป็นส่วนหนึ่งของเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์
- การอนุรักษ์ หมายถึง การวางแผนการใช้อาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและเทคโนโลยี รวมถึงการดูแลรักษาอาคาร กิจกรรมในอาคาร เป็นต้น
- การอนุรักษ์ หมายถึง การกระทำเพื่อป้องกันความเสื่อมโทรม รวมถึงกิจกรรม อย่างอื่น ๆ ที่ทำเพื่อยืดอายุมรดกทางวัฒนธรรม
- การอนุรักษ์ หมายถึง การรักษาร่างกายของเมืองเพื่อให้ระบบเศรษฐกิจและสังคมดำเนินไปด้วยดี การผ่าตัดเพื่อปรับปรุงระบบการติดต่อ และการสร้างชีวิตใหม่ ในส่วนที่เสื่อมโทรม
- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องของความรู้ในการดำเนินการ หรือการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมในสิ่งที่มีคุณค่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งตกทอดมาจนถึงรุ่นปัจจุบัน
- การอนุรักษ์ เป็นการเลือกแนวทางที่เหมาะสมในการดำเนินการเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม โดยการคงสภาพหรือเปลี่ยนแปลงตามสภาพที่เป็นอยู่ หรือความจำเป็น ในสภาวะการณ์ (บัณฑิต จุลาสัย, การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน. 2528, ไม่ปรากฏเลขหน้า.)

จากแนวคิดดังกล่าวทำให้ทราบว่า แนวความคิดและรูปแบบของการอนุรักษ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้แก่ "การเก็บรักษา" ไปสู่ความหมายของ การสงวนรักษา ป้องกันดูแลเพิ่มคุณค่าและปรับปรุงอาคารและบริเวณใกล้เคียง ที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคมและเทคโนโลยี ทั้งที่มีประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และ โบราณวัตถุ โบราณสถาน หรือส่วนของเมืองที่ไม่ได้มีการใช้สอยอีกต่อไปแล้วก็ได้ ทั้งนี้เพื่อรักษาไว้ซึ่งลักษณะเฉพาะของเมือง ตลอดจนสภาพแวดล้อมที่ดี การอนุรักษ์จะมุ่งเน้นในการควบคุมการเปลี่ยนแปลงในแนวทางที่เป็นระเบียบและก่อให้เกิดผลเสียน้อยที่สุด พร้อมกับเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาในดุลยภาพที่เหมาะสม โดยมีนโยบายและกฎหมายในการอนุรักษ์เป็นเครื่องมือ ควบคุมและได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล เอกชนตลอดจนประชาชนในพื้นที่ (จารุณี ศิริมังคะลา, การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 11-12.)

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาของการอนุรักษ์ได้แก่การรักษาส่วนที่เป็นกายภาพ อันได้แก่ อาคาร (Building fabric) รูปแบบของพื้นที่ (Pattern of land) ตลอดจนกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจในพื้นที่ ได้แก่การใช้ประโยชน์อาคารและการใช้งานในพื้นที่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมในปัจจุบัน

สำหรับในประเทศไทย ได้เริ่มมีการอนุรักษ์อย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2496 (วีระ โรจน์พจนรัตน์, 2528, หน้า 168. อ้างใน จารุณี ศิริมังคะลา, การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา. 2532 หน้า 14.) โดยเริ่มด้วยการอนุรักษ์ซากโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุโขทัย และกำแพงเพชร โดยวิธีการขุดค้นและขุดแต่งบูรณะ ในปี พ.ศ. 2520-2521 ได้เกิดโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ที่เมืองเก่าสุโขทัย ตราบจนปัจจุบันได้เกิดโครงการเพื่อศึกษาความเป็นไปได้และจัดทำแผนการ อนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่ากำแพงเพชร เชียงใหม่ สงขลา และอื่น ๆ โดยเป็นการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ในแนวทางใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

2. เป้าหมายและหลักการ ในการอนุรักษ์

2.1 เป้าหมายของการอนุรักษ์

ได้มีการกำหนดไว้เป็นหลายลักษณะ อาทิเช่น

- อนุรักษ์เพื่อวิถีชีวิตของสังคม ให้เป็นมรดกของสังคม (ประนอม, หน้า 16. อ้างถึง Workskett 1969, หน้า 42-52.) การอนุรักษ์ไม่ใช่เป็นการปรับปรุงอาคารเพื่อการดึงดูดการท่องเที่ยวเท่านั้น หากแต่ว่าการอนุรักษ์มีความหมายต่อโลกปัจจุบัน ในแง่ของการต่อเนื่องจากประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ต้องเกี่ยวข้องกับการรักษาสภาพแวดล้อมของชีวิตและความเป็นอยู่ด้วย

- อนุรักษ์เพื่อให้มีชีวิตและใช้งานได้อย่างเหมาะสม (ประนอม, อ้างถึง Workskett 1969, หน้า 42-56.) สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จะเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพดั้งเดิม ต้องมีการผสมผสานกันระหว่างการเปลี่ยนแปลงใหม่กับโครงสร้างเก่าของชุมชนหรือเมือง โดยที่ไม่ทำลายคุณค่าของอาคารเก่า ตลอดจนเอกลักษณ์ของชุมชนหรือเมือง

2.2 หลักการของการอนุรักษ์

จากการที่ประเทศในแถบทวีปยุโรปได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์เมืองและส่วนของเมือง และได้สรุปหลักการวางแผนอนุรักษ์เมืองไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน ดังนี้ (สาทิศชูแสง, 2527, หน้า 37. อ้างถึง Marasovic appleyard.cd., 1979 หน้า 164-177.

- การอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ควรพิจารณาตามสภาพที่เป็นจริง ซึ่งนอกจากจะมีปัญหาเกี่ยวกับตัวโบราณสถาน สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม ยังมีปัญหาอื่น ๆ เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัย การจราจร หรือปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม

- การวางแผนการอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ควรยึดหลักการทางผังเมือง โดยให้ความสำคัญทางด้านคุณค่าทางประวัติศาสตร์ภายในพื้นที่นั้นเป็นพิเศษ

- วิธีการอนุรักษ์ที่ได้ผลดีที่สุดคือ การปรับสภาพของสิ่งที่จะอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่ได้ ตามสภาพสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน ซึ่งเป็นการวางแผนการอนุรักษ์ที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคและเศรษฐศาสตร์

- การดำเนินการอนุรักษ์จำเป็นต้องเคารพต่อกฎเกณฑ์เดิมของงานแต่ละสมัย ซึ่งอาจต้องเปลี่ยนแปลงเพื่อการใช้ประโยชน์อื่นที่ต่างไปจากเดิม จึงต้องทำการศึกษาส่วนต่าง ๆ ของอาคารอย่างละเอียด และเลือกรักษาในส่วนที่สำคัญจริง ๆ ส่วนที่เหลืออาจจะต้องตัดออกไป หากจะทำให้เสื่อมคุณค่าต่อรูปทรงของอาคารนั้น

3. ประเภทและมาตรฐานที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์

การอนุรักษ์กระทำได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพ สาเหตุของความเสื่อมทรุดของโครงสร้าง ตลอดจนการคาดการณ์สภาพแวดล้อมในอนาคตของสิ่งปลูกสร้างนั้น ๆ ในบางครั้งรูปแบบของการแทรกแซงอาจจะถูกนำมาใช้ในเวลาเดียวกันหลาย ๆ รูปแบบในสิ่งก่อสร้าง

ขึ้นเดียวกัน การอนุรักษ์หรือการแทรกแซง สามารถแบ่งได้เป็น 7 ระดับได้แก่ (ประนอม ต้นสุขานันท์, 2530 หน้า 13. อ้างจาก Bernard M. Feilden, 1982.)

3.1 การป้องกันการทรุดโทรมหรือการอนุรักษ์ในทางอ้อม

ได้แก่ การควบคุมสภาพแวดล้อม หรือการป้องกันสาเหตุแห่งการเสื่อมโทรม โดยมีการบำรุงรักษาที่ดี มีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ การป้องกันหมายรวมถึงการควบคุมความชื้นในตัวอาคาร อุณหภูมิและแสง ตลอดจนการป้องกันอัคคีภัย โจรกรรมและการดูแลทำความสะอาด ในบางกรณีรวมไปถึงวิธีการลดอันตรายทั้งมลพิษทางอากาศ การลั่งสะเทือนจากการจราจร และการควบคุมการทรุดตัวของแผ่นดิน

3.2 การสงวนรักษา

การสงวนรักษาเกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพย์สินทางวัฒนธรรม จุดมุ่งหมายก็คือ การรักษาสภาพของวัตถุให้คงสภาพที่เป็นอยู่ การซ่อมแซมจะกระทำ เมื่อมีความจำเป็น เพื่อป้องกันการทรุดโทรมที่จะเกิดขึ้นต่อไป การทะลายและทรุดโทรมที่เกิดขึ้นจากน้ำทุกรูปแบบ โดยสารเคมี แมลง สัตว์และจุลินทรีย์ จะต้องถูกยับยั้งเพื่อรักษาสภาพของ โครงสร้าง

3.3 การเสริมความมั่นคง

คือการเพิ่มหรือใส่วัสดุเชื่อมประสานหรือรับน้ำหนัก ในโครงสร้างของสิ่งที่ต้องการอนุรักษ์ เพื่อให้โครงสร้างนั้นคงทนสืบไป นอกจากนั้นอาจจะเป็นการโยกยัดโครงสร้างให้เป็นขึ้นเดียวกัน ในอาคารประวัติศาสตร์ที่โครงสร้างทรุดโทรมจนไม่สามารถทนทานต่ออันตรายได้อีก การเสริมสร้างความมั่นคงอาจจะต้องกระทำโดยพยายามรักษาระบบและรูปทรงของ โครงสร้างเดิม จะต้องไม่มีการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ การใช้ความชำนาญและวัสดุท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง บางครั้งอาจใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วย

3.4 การบูรณะ

มีจุดมุ่งหมายเพื่อการฟื้นฟูให้วัตถุกลับคืนสภาพเดิม การบูรณะและการทำส่วนรายละเอียดของวัตถุให้สมบูรณ์ การเปลี่ยนชิ้นส่วนที่ผุพังหรือสูญหาย ต้องกลมกลืนกับ โครงสร้างทั้งหมด และต้องเห็นความแตกต่างจากของเดิม

3.5 การฟื้นฟู (จารุณี ศิริมิ่งคะลา, การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา, 2533, หน้า 12.)

เป็นระดับของการอนุรักษ์ที่กว้างขึ้นกว่าการบูรณะ โดยจะเน้นถึงการวางผังเมือง ซึ่งจะมีการวิจัยในด้านเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยี เพื่อให้การดำรงชีวิตใหม่ในส่วนของเมืองเก่า มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ ได้ประโยชน์และเป็นไปได้ดีที่สุด ทั้งนี้โครงการอาจจะหมายถึง การก่อสร้างอาคารเก่าขึ้นมาใหม่ ปรับปรุงหรือทาสีส่วนต่อเติมที่ไม่มีคุณค่า การจัดการสวนสาธารณะปลูกเพิ่มเติม รวมทั้งการกำหนดประโยชน์ใช้สอยใหม่ในอาคารเพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้น ๆ

3.6 การปรับปรุงใหม่ให้เป็นที่อยู่อาศัย (ประนอม ต้นสุขานันท์, หน้า 14.)

คือการนำอาคารมาใช้งานใหม่ หรือเป็นการทำให้ทันสมัย โดยที่ปราศจากการเปลี่ยนแปลง โดยทั่วไปการใช้งานตามจุดประสงค์ดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดเพราะมีการเปลี่ยนแปลงน้อย แต่การเปลี่ยนแปลงการใช้งานของอาคารเดิม มักจะเป็นทางเดียวที่คุณค่าทางประวัติศาสตร์และสุนทรียภาพ จะถูกรักษาได้อย่างมีประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และอาคารทางประวัติศาสตร์เหล่านั้นมักจะถูกปรับปรุงให้มีมาตรฐานสำหรับการอยู่อาศัย

3.7 การสร้างขึ้นใหม่

ได้แก่ การสร้างอาคารประวัติศาสตร์ หรือเมืองเก่าขึ้นมาใหม่ โดยการใช้วัสดุใหม่ เนื่องจากของเดิมได้ถูกทำลายไป

4. ขบวนการอนุรักษ์

4.1 สิ่งที่ต้องค่าแก่การอนุรักษ์

ความเข้าใจในสิ่งที่ต้องการจะอนุรักษ์ เป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกของการวางแผนเพื่อการอนุรักษ์ เป็นการกำหนดเป้าหมายและขอบเขตของสิ่งที่พึงอนุรักษ์ มีแนวความคิดหลายแนวทางที่อธิบายถึงสิ่งที่ต้องมีการอนุรักษ์ ดังนี้

4.1.1 สถาปัตยกรรม ได้แก่ อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่น เช่น อนุสาวรีย์ กำแพงเมือง โบสถ์หรือศาสนสถานอื่น ๆ สถาปัตยกรรมมีลักษณะเป็นวัตถุ สามารถ

มองเห็นได้ โดยมีคุณค่าความสำคัญดังนี้ (ประนอม ต้นสุขานันท์, 2530, อ้างใน Workskett 1969, หน้า 49.)

- ได้รับการยอมรับว่าเป็นงานศิลปะ
- เป็นสถาปัตยกรรมที่พบเห็น ได้น้อยและมีลักษณะพิเศษ
- มีรูปแบบที่เชื่อมต่อแห่งพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม
- เป็นตัวเชื่อมต่อหรือเป็นตัวอย่างแห่งพัฒนาการทางด้านเทคนิค
- มีความสนใจทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี

เศรษฐกิจ การเมืองและการท่องเที่ยว

- มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญ

4.1.2 เอกลักษณ์ของเมือง หมายถึง ลักษณะเฉพาะตัว อันเกิดจากภาพรวมของการรวมตัวของอาคารหลาย ๆ หลัง โดยที่ขนาดของชุมชนและจำนวนประชากร ก็เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ชุมชน รวมถึงผังเมือง ผังถนนและตลาด (Bobby 1948, หน้า 32-50.)

โดยสรุปคือ สิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์นั้น ได้แก่ รูปแบบลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏเป็นอาคาร หรือสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเมือง รวมทั้งเอกลักษณ์ของเมืองซึ่งเป็นภาพรวมที่ปรากฏเป็นภูมิทัศน์ของเมืองหรือเป็นบรรยากาศของเมืองนั้น ๆ

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ โดยให้ชื่อว่า "สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม" ซึ่งหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหมดที่มนุษย์สร้างเองและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ แหล่งศิลปกรรม ส่วน "แหล่งศิลปกรรม" หมายถึง บริเวณที่ตั้งศิลปกรรม และ "ศิลปกรรม" คือ สิ่งที่ มนุษย์สร้างขึ้นหรือกำหนดขึ้นด้วยความสามารถ สติปัญญา กำลังกาย กำลังใจ และได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และเทคโนโลยี ซึ่งรวมทั้งผลงานในอดีตและปัจจุบัน

ที่ประชุมองค์การ UNESCO ให้ความหมายว่า ศิลปกรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณลักษณะ 3 ประการ ดังนี้

1. อนุสรณ์ (Monument) ได้แก่ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานทางประติมากรรม และผลงานทางจิตรกรรม ทั้งชิ้นหรือที่เป็นส่วนประกอบ หรือโครงสร้างของรอยจารึกทางธรรมชาติที่มีคุณสมบัติทางโบราณคดี ถ้าอยู่อาศัย และการรวมลักษณะเด่นของสิ่งเหล่านี้ซึ่งมีคุณค่าอย่างกว้างขวางทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือวิทยาศาสตร์

2. กลุ่มอาคาร (Group of building) ได้แก่ กลุ่มของอาคารเดี่ยวหรืออาคารที่ต่อเชื่อมกัน โดยลักษณะทางสถาปัตยกรรม หรือลักษณะทางภูมิประเทศ ซึ่งมีคุณค่าอย่างกว้างขวางทางประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือวิทยาศาสตร์

3. สถานที่ (Site) ได้แก่ ผลงานของมนุษย์ หรือผลงานที่ผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติ มนุษย์และพื้นที่ รวมทั้งแหล่งโบราณคดีซึ่งมีคุณค่าอย่างกว้างขวางทางด้านประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยาหรือมานุษยวิทยา (ศิลปากร, กรม 2532, แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุในประเทศ, หน้า 69.)

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ชุมชนเมืองเก่าย่านถนนนครนอก นครใน ถูกจัดเป็นสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมที่มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคาร มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมและลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

4.2 ขอบเขตของพื้นที่อนุรักษ์

ในการวางแผนการอนุรักษ์ พัฒนาและปรับปรุงสภาพแวดล้อมของเมืองนั้น จะต้องมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของการอนุรักษ์ ซึ่งจะต้องมีความยืดหยุ่นพอสมควร ข้อพิจารณาในการกำหนดเขตอนุรักษ์ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะพิจารณาจากองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างรวมกัน (อานวย นิชิตเดช, 2528, อ้างในประนอม ต้นสุขานันท์, 2530, หน้า 107.) ได้แก่

- สภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งแสดงขอบเขตของเมืองหรือมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง อาทิเช่น แม่น้ำ ลำคลองรอบ ๆ เมือง
- องค์ประกอบที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมือง เช่น บิ่อม ค่าย กำแพงเมืองหรือถนน
- อาคารหรือกลุ่มอาคารที่มีลักษณะเด่นในทางสถาปัตยกรรมและแสดงให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรมของชาวเมือง เช่น พระราชวัง วัด โบสถ์
- ลักษณะทางสังคมและความเป็นอยู่ของชาวเมืองซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นได้โดย บ้านพักอาศัย จัตุรัสกลางเมือง ตลาด เป็นต้น
- มุมมอง จุดที่สามารถมองเห็นสิ่งที่ทำการอนุรักษ์ได้ดีและมีความต่อเนื่อง สิ่งที่จะต้องพิจารณาประกอบได้แก่ ความสูงของโบราณสถานหรือสิ่งที่ทำการ อนุรักษ์ รวมทั้งอาคารที่อยู่ข้างเคียง

4.3 วิธีการดำเนินการอนุรักษ์ (Worskett 1979 p.42-56 อ้างใน จารุณี ศิริมิ่งคะลา, 2533, หน้า 5-10.)

4.3.1 การคัดเลือกการอนุรักษ์ เป็นไปได้ยากที่จะทำการอนุรักษ์สภาพดั้งเดิมของเมืองเอาไว้ทั้งหมด เนื่องจากข้อจำกัดในปัจจุบันต่าง ๆ ได้แก่ วัสดุและเทคโนโลยี และรวมไปถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมือง มีผลทำให้เมืองมีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้า ดังนั้นในการวางแผนการอนุรักษ์จะต้องเปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงได้ โดยที่จะต้องมีการวางแผนในการเปลี่ยนแปลงว่าจะเป็นส่วนใด และในลักษณะใด ดังนั้นในการคัดเลือกการอนุรักษ์ จึงจะต้องมีการประเมินค่า เพื่อกำหนดคุณค่าและความสำคัญของอาคารหรือพื้นที่ที่จะอนุรักษ์

4.3.2 การจำกัดการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัว การวางแผนในการอนุรักษ์ จะต้องพิจารณาถึงการวางแผนควบคู่กันไป กล่าวคือ เมื่อมีการอนุรักษ์ส่วนหนึ่งส่วนใดของเมือง ก็จะต้องปล่อยให้ส่วนที่เหลือของเมืองได้มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยสมดุลย์กัน เช่น เมื่อมีการวางแผนเพื่อกำหนดระดับความสูงของอาคารในย่านเมืองเก่า ก็จะต้องมีการวางแผนพัฒนาเมืองให้มีความสูงของอาคารสูงขึ้นในเขตพื้นที่อื่นของเมือง เป็นการชดเชย เป็นต้น

4.3.3 การใช้งานอย่างมีประสิทธิภาพและความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของอาคารหรือพื้นที่ที่จะอนุรักษ์ นอกจากการอนุรักษ์แล้วจะต้องมีการใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีความคุ้มค่าทางด้านเศรษฐกิจในเวลาเดียวกันด้วย อาคารหรือพื้นที่นั้นจะต้องมีการใช้สอยที่สะดวก มีค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาที่เหมาะสม ตำแหน่งที่ตั้งก็ควรที่จะเหมาะสมกับหน้าที่การใช้งาน

บางครั้งในการวางแผนการอนุรักษ์ จึงจำเป็นต้องสร้างความต้องการการใช้งานของสิ่งที่จะทำการอนุรักษ์ไม่ว่าจะเป็นอาคารหรือพื้นที่ก็ตาม เช่นการนำเอากลุ่มประกอบ การธุรกิจจากย่านอื่นเข้ามาในพื้นที่ หรืออาจจะเปลี่ยนประเภทการใช้งานของอาคารนั้น ๆ

4.3.4 ลำดับขั้นตอนการลงทุน การอนุรักษ์ควรเป็นหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐ ซึ่งควรได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐ ได้แก่ หน่วยงานท้องถิ่นและทั้งจากภาคเอกชน โดยที่ที่หน่วยงานท้องถิ่นจะต้องเป็นผู้วางแผนในการลงทุนและใช้กำลังคนให้เหมาะสมกับภาคเอกชนท้องถิ่นควรลงทุนในด้านสภาพแวดล้อม ซึ่งต้องรัดกุมเพื่อที่จะไม่ทำให้เกิดแรงผลักดันที่จะมีการพัฒนาใหม่ (Redevelopment) อันไม่ใช่เป็นการอนุรักษ์ ส่วนเอกชนจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลเรื่องการตัดแปลงอาคาร การบำรุงรักษาและการซ่อมแซม

4.3.5 การประชาสัมพันธ์ การอนุรักษ์จะประสบผลสำเร็จ ต้องเกิดขึ้น จากความร่วมมือของประชาชน ฉะนั้นการประชาสัมพันธ์ให้เข้าใจถึงความสำคัญ ความมีคุณค่าที่ ควรแก่การอนุรักษ์ รวมทั้งกิจกรรมที่จะดำเนินต่อไป เพื่อให้ประชาชนเกิดความพอใจ ภาคภูมิใจ และพร้อมที่จะรักษามรดกทางวัฒนธรรมของตนเอาไว้

4.4 มาตรฐานการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ในเมือง
(International charter of conservation of historic towns and urban area)
(กรมศิลปากร, แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย, หน้า 119-122.)

4.4.1 หลักการและเหตุผล

1) เพื่อให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด การอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ และย่านประวัติศาสตร์จะต้องใช้ความร่วมมือทางการเมือง และการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม ประกอบกันในการวางแผนทุกระดับของการวางผังเมืองและการวางผังภาค

2) คุณลักษณะที่ดีของเมืองและย่านประวัติศาสตร์ได้แก่ ลักษณะ ของเมืองและย่านประวัติศาสตร์นั้น ซึ่งรวมไปถึงวัสดุและองค์ประกอบทางนามธรรม ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของเมืองและย่านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ก) แบบแผนผังของเมือง ซึ่งแสดง โดยการแบ่งพื้นที่ออกเป็นช่อง ๆ หรือเป็นผืน ๆ และถนน

ข) ความสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับพื้นที่สีเขียวและพื้นที่เปิดโล่ง

ค) ลักษณะของอาคารทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งปรากฏให้เห็นด้วยสัดส่วน ขนาด รูปแบบ วิธีการก่อสร้าง วัสดุ สีและการตกแต่ง

ง) ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์กับภูมิที่ตั้ง ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น

จ) การใช้งานของเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์จะมีขึ้นในหลายลักษณะ ตามกาลเวลาที่ผ่านมา

การปฏิบัติต่อคุณลักษณะที่ดีเหล่านี้ จะต้อง โอนอ่อนให้กับเนื้อแท้ (Authenticity) ของเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์นั้น ๆ

3) การมีส่วนร่วมจากประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น เป็นสิ่งจำเป็นอันจะนำไปสู่ความสำเร็จตามแผนงานอนุรักษ์ และสมควรได้รับการสนับสนุนการอนุรักษ์

เมืองและย่านประวัติศาสตร์ จะต้องคำนึงถึงประชาชนผู้ที่พักอาศัยเป็นอันดับแรกประการหนึ่ง

4) การดำเนินการอนุรักษ์ในเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ต้องการความรอบคอบ ระบบการทำงานที่มีแผนงานระเบียบ การดำเนินงานที่แข็งแกร่งไม่อาจยืดหยุ่นได้ ควรหลีกเลี่ยง เนื่องจากปัญหาพิเศษเฉพาะหน้าอาจเกิดขึ้นได้เสมอ

4.4.2 เกณฑ์มาตรฐานวิธีการและมาตรการในการอนุรักษ์

- การวางแผนอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ควรดำเนินการภายใต้การศึกษาในหลายแง่มุม (Multidisciplinary studies)

แผนงานอนุรักษ์จะต้องกล่าวถึงปัจจัยเกี่ยวข้องอันเด่นชัด ได้แก่ งานโบราณคดี งานประวัติศาสตร์ และตัวเมืองจะต้องกลมกลืนกัน

แผนการอนุรักษ์ควรจะต้องตัดสินใจได้ว่า อาคารใดบางควร อนุรักษ์ไว้ อาคารใดควรจะอนุรักษ์ภายใต้สถานการณ์ใดบ้าง และอาคารควรอนุรักษ์ภายใต้สถานการณ์พิเศษที่อาจเกิดขึ้นประการใดบ้าง

ก่อนงานอนุรักษ์ควรได้รับการสนับสนุนจากประชาชนที่พักอาศัยในพื้นที่

- จนกระทั่งแผนงานอนุรักษ์ได้รับการอนุมัติ กิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ที่จำเป็น ควรดำเนินไปตามหลักการและวัตถุประสงค์ตามกฎบัตรสากล และกฎบัตรแห่งเวนิส

- การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง สำหรับการอนุรักษ์เมืองหรือย่านประวัติศาสตร์อย่างมีประสิทธิภาพ

- เมื่อมีการใช้ประโยชน์หรือประกอบกิจการใหม่ ควรให้สิ่งเหล่านั้นเข้ากับบุคลิกลักษณะของเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์นั้น

- การปรับปรุงบ้านพักอาศัยควรเป็นวัตถุประสงค์พื้นฐานอย่างหนึ่งของการอนุรักษ์

- เมื่อมีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารใหม่หรือดัดแปลงอาคารเดิม ผังบริเวณเฉพาะของอาคารหลังนั้นควรได้รับความเคารพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของสัดส่วนและขนาดของพื้นที่ตั้งอาคาร

องค์ประกอบร่วมสมัยที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมไม่ควรถูกกีดกัน เมื่อองค์ประกอบเหล่านั้นสามารถสร้างความงามและเพิ่มพูนคุณค่าให้กับพื้นที่นั้นได้

- ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ของเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ ควรจะขยายให้กว้างขึ้นด้วยการตรวจสอบทาง โบราณคดี และการนำเสนอสิ่งที่ค้นพบอย่างเหมาะสม
 - การสัญจรภายในเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ ต้องถูกควบคุม และพื้นที่จอดรถจะต้องได้รับการวางผังไว้ เพื่อจะได้ไม่ทำลายเนื้อเมือง (Historic fabric) หรือสภาพแวดล้อม
 - เมื่อผังเมืองรวมหรือผังภาค ได้มีการกำหนดให้จัดสร้างถนนสายหลัก ถนนเหล่านั้นจะต้องไม่ผ่าใจกลางเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ แต่ควรส่งเสริมให้การสัญจรไปสู่เมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ขึ้น
 - เมืองประวัติศาสตร์ควรได้รับการปกป้องจากภัยธรรมชาติและการรบกวนจากมลภาวะการสิ้นสະเพื่อน เพื่อเป็นการคุ้มครองมรดกชาติ และเพื่อความปลอดภัยของประชาชนผู้พักอาศัย
- เมื่อใดก็ตามที่ภัยธรรมชาติมีผลกระทบกระเทือนต่อเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์ มาตรการการป้องกันและซ่อมแซมต้องมีการป้องกันให้เหมาะสมกับลักษณะของอาคารแต่ละหลัง ซึ่งจะต้องดำเนินการ
- เพื่อเป็นการส่งเสริมให้สาธารณะเข้ามามีส่วนร่วม แผนงานด้านข่าวสารทั่วไป โดยเริ่มตั้งแต่เด็กในโรงเรียน
 - กิจกรรมของสมาคมต่าง ๆ เพื่อการคุ้มครองมรดกของชาติควรได้รับการสนับสนุน และมาตรการด้านการเงินเพื่อการอนุรักษ์และปฏิสังขรณ์ควรได้รับการ อนุมัติ
 - การฝึกอบรมเพื่อสร้างความชำนาญการ ควรจัดให้มีขึ้นในทุกสาขาวิชาชีพที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์

4.5 มาตรการและขั้นตอนการปฏิบัติ

4.5.1 มาตรการ มาตรการเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ควบคุม บังคับ กำกับดูแลเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้ อย่างไรก็ตามการใช้มาตรการเป็นเครื่องมือ นั้นสามารถปรับใช้ให้สอดคล้องกับนโยบายที่กำหนดไว้ ได้แก่ การยินยอม (Permissive) การ บังคับ (Directive) การสนับสนุน (Supportive) และการเร่งรัด (Active) (Arther B. Gallion and Simon Elsner, 1985 p.126. อ้างในจารุณี ศิริวัฒนคະลา, 2532, หน้า 35.)

4.5.1.1 มาตรการด้านการประชาสัมพันธ์ การอธิบายให้เข้าใจ ให้เห็นถึงคุณค่า และให้มีจิตสำนึกถึงงานศิลปกรรม เป็นที่ภูมิใจของประชาชนในท้องถิ่นผู้ตั้งถิ่นฐานนั้น ถือได้ว่าเป็นมาตรการหนึ่งซึ่งช่วยในการปฏิบัติตามแผนให้ได้ผลเร็วขึ้น การประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ตลอดจนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของงานศิลปกรรม และสิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน ได้รับความร่วมมือในการปฏิบัติภารกิจมากขึ้นทีละน้อย นอกจากนี้การอธิบายต่อ ๆ กันไป ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจกว้างขวาง การส่งเสริม โต้แย้งและแสดงความคิดเห็น ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง ได้แก่นสารมากขึ้น การประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง การจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จึงเป็นมาตรการที่สำคัญและควรเป็นมาตรการแรกที่น่ามาใช้

4.5.1.2 มาตรการด้านกฎหมาย ใช้อำนาจตามพระราชบัญญัติกฎกระทรวง ข้อบัญญัติและประกาศต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นเครื่องมือกำหนดแนวทางการพัฒนาตามนโยบายและเป้าหมายที่กำหนดไว้ก่อน หากเครื่องมือต่าง ๆ ดังกล่าวยังไม่เพียงพอที่จะใช้กำกับควบคุม จึงพิจารณาออกเพิ่มเติมตามความเหมาะสม โดยหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ยุ่งยาก เพื่อให้มีโอกาสใช้กฎหมายได้เร็วขึ้น

4.5.1.3 มาตรการด้านการบริหารและการจัดองค์การในการบริหารต้องเกี่ยวข้องกับบุคลากร นับตั้งแต่คุณภาพของบุคลากร การ รวมกลุ่ม การปฏิบัติงาน เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณา อาจต้องมีการจัดกลุ่มบุคลากรเพิ่มขึ้นเพื่อการบริหารแผนการจัดการในระดับต่าง ๆ นับตั้งแต่ส่วนกลางและระดับท้องถิ่น หน่วยงานต่าง ๆ และบุคลากรในหน่วยงานจะได้ดำเนินงานถูกต้องตามจังหวะและช่วงเวลาที่เหมาะสม เพื่อเป็นการสนับสนุนตามจังหวะและระยะเวลาที่เหมาะสม นอกจากหน่วยงานราชการแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชน (Non Governmental Organization หรือ NGO) ก็เป็นองค์กรหนึ่งซึ่งต้องเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังต้องมีผู้ทรงคุณวุฒิทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นรวมอยู่ในองค์กรบริหารแผนพัฒนาระดับต่าง ๆ ด้วย

4.5.1.4 มาตรการด้านงบประมาณ งบประมาณเป็นมาตรการสำคัญที่จะทำให้แผนต่าง ๆ ได้รับการปฏิบัติให้เป็นจริง ซึ่งการจัดสรรการใช้จ่ายงบประมาณจากแต่ละองค์กรที่มีระเบียบปฏิบัติแตกต่างกัน ย่อมทำให้มีผลกระทบต่อการบริหารแผนและโครงการต่าง ๆ ได้ หากไม่มีการประสานงานกันอย่างดี งบประมาณต่าง ๆ เหล่านี้อาจมาจากหลาย ๆ แห่ง ทั้งจากรัฐบาล เงินกู้จากแหล่งต่าง ๆ เงินอุดหนุนและเงินบริจาคต่าง ๆ

4.5.1.5 มาตรการด้านเวลา ช่วงเวลาของแผนพัฒนาแต่ละแผนและการแบ่งระยะเวลาแต่ละระยะ ก็เป็นมาตรการหนึ่งที่สามารถ ชะลอหรือเร่งรัดการพัฒนาแต่ละบริเวณให้เป็นไปตามแผนพัฒนาได้ แผนระยะที่ใช้เป็นแผนหลัก มักมีช่วงเวลาในการพัฒนาที่ตั้งไว้ 20 ปี ส่วนช่วงเวลาที่ปฏิบัติในการวางแผนใช้เวลา 5 ปี และปฏิบัติจนเป็นหลักการแล้ว และเป็นที่ยอมรับว่าช่วงเวลาดังกล่าวที่ใช้มีความเหมาะสมสำหรับแผนพัฒนาแต่ละประเภท

4.5.2 ขั้นตอนการปฏิบัติงาน

4.5.2.1 การสร้างจิตสำนึกให้เห็นคุณค่า ประชาชนบางกลุ่มอาจไม่ทราบถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เนื่องจากอาจไม่เอาใจใส่ ไม่มีเวลา และอาจไม่มีการ อธิบายให้เข้าใจ ประชาชนส่วนใหญ่จะเข้าใจเรื่องของศิลปกรรมเท่านั้น ดังนั้นเรื่องสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงต้องมีการรณรงค์และอธิบายให้มากขึ้น เป็นการสร้างสำนึกให้ประชาชนเข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม การอธิบายต้องจัดทำให้เป็นระบบและต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ วิธีการต้องง่ายและแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ตามกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งต้องมีหลากหลายกลุ่มตามอายุ อาชีพ และรายได้

4.5.2.2 การป้องกันคุ้มครอง งานศิลปกรรมแต่ละประเภทมีการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน การป้องกันคุ้มครองสิ่งแวดล้อมของงานศิลปกรรมเน้นที่การบุกรุกขอบเขตสิ่งแวดล้อม การก่อสร้างบดบังหรือใกล้ชิดมากเกินไป ขนาดสิ่งก่อสร้างใหม่ใหญ่โตเกินไป ลักษณะสิ่งก่อสร้างไม่กลมกลืนและมีความหนาแน่นมากเกินไป เช่น การก่อสร้างอาคารพาณิชย์บดบังเจดีย์องค์ขาวและองค์ดำที่หลังโรงแรมซากังราว กำแพงเพชรการก่อสร้างอาคารพาณิชย์และอาคารอยู่อาศัยชิดกับโบราณสถานที่ยังใหม่ ส่วนการป้องกันคุ้มครองสิ่งแวดล้อมประเภทรวมกลุ่มและประเภทพื้นที่ ได้แก่ การควบคุมมิให้มีการขยายผิวการจราจรของถนนกว้างจนทำให้อาคารสองข้างถนนดูเล็กเกินไป และการตัดถนนสายย่อยในชุมชนให้เป็นเส้นตรงเพื่อรองรับรถยนต์ที่มีความเร็วสูง จะทำให้เสียแบบแผนของเมือง และเนื้อที่ของเมืองถูกทำลายลงด้วย

4.5.2.3 การเสริมสร้างความสง่างาม การเสริมสร้างความสง่างามเป็นหน้าที่หนึ่งที่ต้องถูกให้ส่งเสริมความสง่างามเช่นเดียวกับการจัดสถานที่ และบริเวณเพื่อส่งเสริมให้งานศิลปกรรมเดี่ยว งานศิลปกรรมกลุ่มและพื้นที่งานศิลปกรรม ซึ่งการเสริมความสง่างามของงานศิลปกรรมแต่ละประเภทมีวิธีการแตกต่างกัน เช่น งานศิลปกรรมเดี่ยวมีวิธีการส่งเสริมให้งานศิลปกรรมนั้นสง่า สะอาด ได้บรรยากาศสมกับเป็นงานศิลปะ ประวัติศาสตร์

สถาปัตยกรรม ส่วนงานศิลปกรรมประเภทกลุ่ม ต้องส่งเสริมให้งานชิ้นที่มีความสำคัญที่สุดเป็นศูนย์กลางของกลุ่มและต้องสร้างความเชื่อมต่อก่อให้เกิดเป็นกลุ่มแล้ว เชื่อมต่อกับส่วนอื่นด้วย สำหรับพื้นที่งานศิลปกรรมประเภทพื้นที่การควบคุมพื้นที่ให้ โครงสร้างของพื้นที่เกิดความเปลี่ยนแปลง และมีให้บรรยากาศเปลี่ยนแปลง ไปนั้น เป็นวิธีการเสริมความเด่นให้กับงานศิลปะ

4.5.2.4 การบำรุงรักษาและการกำกับดูแล ขั้นตอนนี้ใช้สำหรับ เขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ได้รับการปรับปรุงอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แล้ว เขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสำหรับศิลปกรรมเดี่ยวจะมีปัญหาไม่มาก ส่วนเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของงานศิลปกรรมประเภท กลุ่มอาคาร เขตแหล่งศิลปกรรมกับเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมักซ้อนทับกันอาจทำให้สับสนได้ จึงต้องทำความเข้าใจก่อนว่าเขตไหนเป็นเขตอะไร สำหรับเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของงานศิลปกรรมประเภทพื้นที่ เช่น บริเวณเก่า เมืองเก่า วิธีการทำความเข้าใจเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงคล้ายกับสิ่งแวดล้อมของงานศิลปกรรมประเภทกลุ่มอาคาร

4.5.2.5 การประเมินการปฏิบัติงานแต่ละชั้น ในการปฏิบัติงานแต่ละชั้นตอนต้องมีการประเมินผลงานเป็นช่วง ๆ ซึ่งอาจกำหนดได้ตามความเหมาะสมของประเภทงาน ปริมาณของงาน และช่วงระยะเวลาการปฏิบัติงาน ทั้งนี้เพื่อไว้ใช้ตรวจสอบความผิดพลาดและปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติงานแต่ละชั้นตอนอีกทั้งเป็นการกระตุ้นแรงจูงใจให้การปฏิบัติงานต่อเนื่อง ไม่สะดุด หรือหากมีปัญหาในการปฏิบัติงานก็จะได้แก้ไขได้ทันกาล อย่างไรก็ตามในตอนสุดท้ายเมื่อเสร็จสิ้นการปฏิบัติงานตามแผนต่าง ๆ แล้วก็ต้องมีการสรุปผลและประเมินผลการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนและปฏิบัติงานต่อไป

5. นโยบาย กฎหมายและมาตรการควบคุมเพื่อให้เกิดผล ในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ในพื้นที่ศึกษา

นโยบาย เป็นการกำหนดที่เกี่ยวข้องกับเมือง ซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์พื้นที่ได้แก่

5.1 ผังเมืองรวมเมืองสงขลา

การจัดวางผังเมืองรวมเมืองสงขลา เป็นโครงการที่สำนักผังเมืองกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้รับผิดชอบ โดยมีนโยบายและมาตรการเพื่อการจัดระบบการใช้ประโยชน์ ที่ดินให้มีประสิทธิภาพ สามารถสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนกำหนดแนวทางการขยายตัวของชุมชนอย่างเป็นระบบ

สาระสำคัญ

เนื้อหาของผังเมืองรวมเมืองสงขลา จะเสนอรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งถือตามลักษณะการขยายตัวในปัจจุบัน โดยปรับปรุงจากโครงสร้างของเมืองที่มีอยู่เดิม และตามนโยบายส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจทางทะเล ได้แก่ โครงการท่าเรือหลัก เหล่านี้ทำให้เกิดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินตามศักยภาพ ผังการใช้ที่ดินได้ขยายเพิ่มเติมเพื่อการขยายตัวของประชากรในอีก 20 ปี ข้างหน้า

เขตผังเมืองรวมได้ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2529 ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 30.12 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของ ต.บ่ออย่าง ต.พะวง ต.เขารูปช้าง และ ต.ทุ่งหลัง โดยกำหนดประเภทการใช้ที่ดินในบริเวณต่าง ๆ 10 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม สถาบันราชการ ชนบทและเกษตรกรรม ส่วนสาธารณะและสงวนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น พร้อมทั้งกำหนดสัดส่วนของการใช้ประโยชน์ที่ดินและข้อกำหนดของการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละบริเวณ รวมทั้งระบบโครงข่ายถนนที่จะมีการตัดเชื่อมในอนาคต สรุปแนวคิดในการวางนโยบายการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคต ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมืองมีดังนี้

- ด้านแนวฝั่งทะเลสาบบริเวณชุมชนใหม่ เป็นที่สาธารณะ ปลูกต้นไม้เพื่อเป็นแนวกันชนป้องกันการบุกรุก
- สงวนพื้นที่บริเวณแหลมสนอ่อน แนวชายหาดตลอดทิศตะวันออก เขาตังกวน เขาเก้าเส้ง และเขารูปช้าง เป็นพื้นที่สีเขียวเพื่อการอนุรักษ์และรักษาสิ่งแวดล้อม
- การขยายศูนย์กลางธุรกิจการค้าเดิมให้เป็นศูนย์กลางหลัก และที่พิกอาศัยหนาแน่นมาก
- พัฒนาพื้นที่ทิศตะวันตกริมฝั่งทะเลสาบเป็นที่พิกอาศัยของชุมชนใหญ่
- อนุรักษ์ที่ราชการบริเวณแหลมสนอ่อนทั้งหมด โดยกำหนดให้ย้ายส่วนราชการออกไปเมื่ออาคารหมดสภาพการใช้งาน
- อนุรักษ์บริเวณโดยรอบที่ตั้งของโบราณสถานต่าง ๆ
- อนุรักษ์บริเวณเขาดังกวน เขาห้อย เขาเก้าเส้ง เขาลำโรงและเขารูปช้าง และริมฝั่งทะเลตลอดแนว

ข้อสังเกต

1) ในการอนุรักษ์และคุ้มครองโบราณสถานนั้น ผังเมืองรวมได้กำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นประเภทอนุรักษ์เพื่อการส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งครอบคลุมเฉพาะบริเวณที่กรมศิลปากรประกาศเป็นเขตโบราณสถานไว้เท่านั้น ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่นที่มีความสำคัญ แสดงถึงเอกลักษณ์และพัฒนาการในอดีตของเมืองอันได้แก่ ย่านพาณิชย์กรรมเก่าบนถนนนครนอก นครใน ยังไม่ได้รับการคุ้มครองและการกำหนดให้เป็นย่านอนุรักษ์อย่างจริงจังและชัดเจน จึงทำให้สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ยังไม่มีมาตรการคุ้มครองจากการกำหนดประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินตามผังเมืองรวม

2) การใช้ประโยชน์ที่ดิน และข้อห้ามในการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละบริเวณที่ผังเมืองได้กำหนดไว้ ไม่สามารถคุ้มครองมิให้เกิดการก่อสร้างอาคารหรือการใช้ที่ดินที่ส่งผลกระทบต่อ สร้างความเสียหายและทำลายคุณค่าโบราณสถานและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรมอื่น ๆ เนื่องจากอาจมีการใช้ที่ดินและการสร้างอาคารซึ่งอยู่ติดกับโบราณสถานหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรม ในทางที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อโบราณสถานและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรมได้

จะเห็นได้ว่าผังเมืองรวมยังไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ คุ้มครองโบราณสถาน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากจะมีผังเมืองเฉพาะ เพราะในผังเมืองเฉพาะจะกำหนดขอบเขตและรายละเอียด โดยเฉพาะข้อกำหนดตาม มาตรา 25 (5) ในการบังคับใช้ผังเมืองเฉพาะให้มีความเข้มงวดในการใช้ประโยชน์ที่ดิน การก่อสร้างอาคารและการประกอบกิจกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น กำหนดประเภท ชนิด ขนาด และจำนวนที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้สร้าง ประเภท ชนิด ขนาด จำนวน และลักษณะอาคารที่ทรุดโทรมที่ต้องสั่งให้รื้อถอน ขนาดและแปลงที่ดินที่จะอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคาร การส่งเสริม ดำรงรักษา สถานที่ที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี และมาตรา 43 ให้อำนาจในการเวนคืนที่ดินและอสังหาริมทรัพย์เพื่อการผังเมืองจะเห็นได้ว่าผังเมืองเฉพาะสามารถช่วยในการพัฒนาเมืองและการอนุรักษ์ฟื้นฟูบริเวณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมและสภาพแวดล้อมได้อย่างแท้จริง

หากแต่ขั้นตอนการวางผังเมืองเฉพาะ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการประกาศใช้บังคับ มีรายละเอียดและความยุ่งยากมาก จึงทำให้โอกาสการวางผังเมืองเฉพาะมีความเป็นไปได้ค่อนข้างยาก

5.2 พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522

สาระสำคัญ

พระราชบัญญัตินี้ให้อำนาจแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย โดยคำแนะนำของคณะกรรมการควบคุมอาคาร มีอำนาจออกกฎกระทรวงตามมาตรา 8 (1)-(12) และมาตรา 9 ให้อำนาจแก่ท้องถิ่นในการออกข้อบัญญัติท้องถิ่น ได้ในกรณีที่ยังไม่ได้ออกกฎกระทรวงเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามมาตรา 8 ในมาตรา 10 ในกรณีที่มีการออกกฎกระทรวงเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามมาตรา 8 แล้ว ท้องถิ่นมีอำนาจในการออกข้อบัญญัติท้องถิ่น เพื่อกำหนดรายละเอียดเพิ่มเติมได้ และสามารถออกข้อบัญญัติขัดแย้งกับกฎกระทรวงได้ หากมีความจำเป็น โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการควบคุมอาคารและได้รับอนุมัติจากรัฐมนตรี ซึ่งพระราชบัญญัตินี้จะเป็นเครื่องมือสำคัญของท้องถิ่นในการควบคุมดูแลการก่อสร้าง ดัดแปลง หรือเปลี่ยนแปลงการใช้งานอาคารให้เป็นไปตามการใช้ประโยชน์ที่ดินที่กำหนดไว้ในผังเมืองรวม ตลอดจนการอนุรักษ์ คุ้มครองโบราณสถานและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้ตามแผนแม่บทที่วางไว้

ข้อสังเกต

โดยทั่วไปเทศบาลมีการนำพระราชบัญญัตินี้มาใช้ให้ ได้ผลในทางปฏิบัติน้อยมาก โดยท้องถิ่นควรจะทำข้อบังคับในการขออนุญาตการใช้ประโยชน์ที่ดินและการก่อสร้างอาคารให้เป็นไปตามแผนที่แสดงไว้ในผังเมืองรวม โดยเฉพาะในส่วนของต้องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมหรือทางธรรมชาติ ให้ได้ผลตามผังแม่บทที่ได้กำหนดขึ้น

5.3 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504

ชาติ พ.ศ. 2504

สาระสำคัญ

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 เป็นกฎหมายที่ใช้คุ้มครอง โบราณสถาน รวมทั้งบริเวณที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ตามมาตราที่ 7 อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจในการกำหนดเขตโบราณสถาน และควบคุมการปลูกสร้างอาคารใด ๆ ในเขตโบราณสถาน รวมทั้งผู้ครอบครอง โบราณสถานที่ยื่นทะเบียนแล้ว จะมีสิทธิซ่อมแซมได้ภายใต้การอนุมัติของอธิบดีกรมศิลปากร

ข้อสังเกต

พระราชบัญญัตินี้ให้อำนาจการคุ้มครองโบราณสถานจำกัดเฉพาะบริเวณที่ได้ประกาศเป็นเขตโบราณสถานไว้เท่านั้น บริเวณที่อยู่ภายนอกเขตโบราณสถานจะไม่มีอำนาจไปควบคุม จึงอาจมีการใช้ประโยชน์ที่ดิน ก่อสร้างอาคารที่อาจมีผลกระทบต่อโบราณสถานได้ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการประกาศเขตโบราณสถานให้เพียงพอต่อการอนุรักษ์อย่างแท้จริง

5.4 พระราชบัญญัติส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

สาระสำคัญ

เป็นกฎหมายที่ใช้อนุรักษ์ คุ้มครองสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรม โดยให้อำนาจรัฐมนตรีกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม มีอำนาจออกกฎกระทรวง กำหนดเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม และกำหนดมาตรการคุ้มครองตาม มาตรา 44 ในเขตพื้นที่ที่ได้มีการกำหนดเป็นเขตอนุรักษ์ เขตผังเมืองรวม เขตผังเมืองเฉพาะ เขตควบคุมอาคาร เขตนิคมอุตสาหกรรม หรือเขตมลพิษนั้นได้ หากมีปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข โดยเร่งด่วนและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ไม่มีอำนาจแก้ไขได้

ข้อสังเกต

กฎหมายฉบับนี้ให้อำนาจรัฐมนตรีในการประกาศเขตพื้นที่และมาตรการควบคุมสิ่งแวดล้อมได้อย่างกว้างขวางและสามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้การออกกฎกระทรวงเป็นมาตรการคุ้มครองตาม มาตรา 44 ก็ สามารถออกรายละเอียดที่เกี่ยวกับกฎหมายอื่น ๆ ได้คือสามารถกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน การห้ามกระทำหรือกิจกรรมใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและศิลปกรรม กำหนดประเภท ขนาด โครงการทั้งภาครัฐและเอกชน กำหนดวิธีการจัดการและขอบเขต หน้าที่ของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และกำหนดมาตรการคุ้มครองอื่น ๆ ตามแต่สมควร เพื่อลักษณะสภาพธรรมชาติและคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและศิลปกรรม ดังนั้นกฎหมายฉบับนี้จึงมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เพื่อการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งจะเป็นมาตรการเสริมพระราชบัญญัติโบราณสถาน ฯ พ.ศ. 2504 กฎกระทรวง ผังเมืองรวมสงขลา พ.ศ. 2529 และพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 ตลอดจนอำนาจของท้องถิ่นในการกำกับดูแลเพื่อให้การอนุรักษ์เป็นไปอย่างได้ผลในทางปฏิบัติด้วย

แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการศึกษารูปแบบของคัมภีร์ประกอบชุมชน

มีแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับองค์ประกอบชุมชนอยู่หลายแนวทาง ซึ่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะได้ประมวลไว้ในที่นี้ เพื่อนำไปสังเคราะห์และสรุปเป็นปัจจัยที่ใช้ศึกษาและวิเคราะห์องค์ประกอบชุมชนได้อย่างเหมาะสม ทั้งจะได้กำหนดแนวทางและรูปแบบที่ใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองในบทต่อ ๆ ไป

1. การศึกษาจินตภาพของเมือง โดย Kevin Lynch สถาปนิกชาวอเมริกัน ปี ค.ศ. 1960

เป็นการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนเมือง ซึ่งส่งผลถึงการรับรู้ทางจินตภาพในด้านภาพรวม (Image) ของเมือง ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ ประโยชน์ใช้สอย (Function) และกิจกรรม (Activity)

ในการศึกษาของ Lynch นี้ ส่วนประกอบที่สำคัญในระบบนิเวศน์ของเมือง ซึ่งเรียกรวมกันว่า "Image" ซึ่งมีอยู่ 3 ประการ ได้แก่

1.1 เอกลักษณ์ (Identity) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นเมืองต่างปรากฏในลักษณะที่มีความเป็นตัวของตัวเอง และแยกจากกันได้ โดยที่มีสัญญาณชี้แนะปรากฏอยู่

1.2 โครงสร้าง (Structure) หมายถึง ความสัมพันธ์ทางกายภาพของสิ่งต่าง ๆ ที่มีต่อกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ทางกายภาพระหว่างสิ่งต่าง ๆ กับผู้รับรู้

1.3 ความหมาย (Meaning) หมายถึง ความสำคัญที่มีต่อการเกิดความเข้าใจ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ อาจเป็นด้านการใช้สอย หรือเป็นความหมายทางอารมณ์ก็ได้

Lynch ให้ความสำคัญเฉพาะส่วนที่เป็นเอกลักษณ์ และโครงสร้างเป็นหลักใหญ่ ส่วนความหมายนั้น Lynch ไม่ได้ทำการศึกษาอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะเขาเห็นถึงความสำคัญของการจัดระเบียบของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน และสามารถทำให้เกิดจินตภาพของสิ่งต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดจินตภาพ ต้องมีคุณสมบัติด้านเอกลักษณ์และโครงสร้าง

เป็นสิ่งสำคัญ (จารุณี ศิริมิ่งคะลา, การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา, หน้า 42.) ซึ่งหมายความว่าการศึกษาจินตภาพของเมือง ก็คือการศึกษาสภาพแวดล้อมกายภาพที่ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของเมืองนั่นเอง Lynch ได้อธิบายว่า วิธีการค้นหาจินตภาพของเมืองที่ชัดเจนที่สุดคือการเขียนแผนที่ Lynch ได้สรุปองค์ประกอบที่เด่นชัดของเมือง ในลักษณะที่เป็นจินตภาพของเมือง สามารถแบ่งได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่

1) เส้นทาง (Paths) ได้แก่ถนน ทางเดิน คลอง ทางรถไฟ รถประจำทาง ซึ่งเป็นเสมือนโครงสร้างหลักของเมือง "ซึ่งผู้คนจะสามารถสังเกตเห็นเมืองขณะผ่านไปและเข้าใจรูปร่างและความหมายของสิ่งก่อสร้างริมทางให้มาสัมพันธ์เชื่อมโยงกันได้" (จารุณี ศิริมิ่งคะลา, การศึกษาจินตภาพเกาะรัตนโกสินทร์ หน้า 46.)

2) ย่าน (District) คือส่วนของเมือง เมืองแต่ละเมืองประกอบขึ้นจากย่านหลาย ๆ แห่ง เช่น ย่านศูนย์กลางเมือง ย่านพักอาศัย ย่านพาณิชย์กรรม ย่านท่าเรือ ในบางครั้งย่านจะมีรูปทรงและขอบเขตที่ชัดเจน ด้วยรูปทรงทางกายภาพและกิจกรรม แต่บางครั้งก็ไม่ชัดเจนเนื่องจากลักษณะหลาย ๆ ประการผสมผสานอยู่ด้วยกัน และไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน

3) ขอบเขต (Edges) เป็นองค์ประกอบที่เป็นเส้นเขต เพื่อแสดงการสิ้นสุดของย่าน หรือเป็นเส้นกั้นลักษณะทางกายภาพของสองสิ่งออกจากกันอย่างชัดเจน เช่น ทะเลบก ลำคลอง-ฝั่ง (จารุณี ศิริมิ่งคะลา, การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา, หน้า 47.) สิ่งที่เป็นขอบเขต ได้แก่ แนวตึกแถว 2 ชั้นของถนน กำแพง แนวต้นไม้

4) จุดสังเกต (Landmark) หรือที่หมายตา เป็นองค์ประกอบที่สามารถใช้เป็นจุดอ้างอิงตำแหน่งของผู้สังเกตได้ จุดสังเกตสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ

- ระดับเมือง (Major landmark) จะเป็นจุดสังเกตที่สามารถมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น ภูเขาสูง ยอดไม้สูง ยอดตึกสูง

- ระดับท้องถิ่น (Local landmark) เป็นจุดสังเกตขนาดเล็กและสามารถเห็นได้ในระยะใกล้ เช่น น้ำพุ หอนาฬิกา รูปปั้น อุณสาวรีย์ขนาดเล็ก เสาไฟฟ้า ป้ายโฆษณา

จุดสังเกตที่ดีต้องสามารถมองเห็นได้ชัดเจน และขณะเดียวกันก็ควรมีความสอดคล้องกลมกลืนกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของเมือง

5) จุดศูนย์รวม (Node) เป็นองค์ประกอบของเมืองที่เป็นศูนย์กลางของกิจกรรม ซึ่งจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ต่างจากจุดสังเกต (Landmark) ซึ่ง

มีลักษณะเป็นวัตถุที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน ซึ่งบางครั้ง 2 สิ่งอยู่ร่วมกัน จุดศูนย์รวมมีความสัมพันธ์กับเส้นทาง ตัวอย่างของจุดศูนย์รวม ได้แก่ ชุมทาง สถานีขนส่ง ท่าเรือ จตุรัสหัวมุมถนน เป็นต้น องค์ประกอบทั้ง 5 ประการ เป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาลักษณะเฉพาะของเมือง เนื่องจากองค์ประกอบทั้ง 5 ประการจะสะท้อนภาพรวมที่เกิดขึ้นในมโนทัศน์ของผู้สังเกต ซึ่ง Lynch ได้สรุปว่า หากสภาพแวดล้อมของเมืองมีการจัดองค์ประกอบที่เหมาะสม ก็จะทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน ซึ่งจะเป็นผลให้เมืองนั้น ๆ มีความน่าประทับใจต่อผู้พบเห็น

คุณค่าของจินตภาพ (Image quality)

จากการศึกษาจินตภาพของแต่ละพื้นที่ องค์ประกอบของแต่ละส่วนจะมีความเด่นชัดทั้งในแง่รูปธรรม เช่น ความแตกต่างของความหนาแน่น รูปทรง สี พื้นผิว นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างในแง่นามธรรม เช่น ลักษณะกิจกรรม การใช้งาน หรือแม้กระทั่งความแตกต่าง อันเนื่องมาจาก ระยะห่าง จำนวน ทิศทาง

การกำหนดความเด่นชัดขององค์ประกอบทางจินตภาพชุมชน จะนำไปสู่การพิจารณาคุณค่าทางจินตภาพโดยคำนึงถึงคุณภาพโครงสร้าง (Structure) ซึ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของระบบทั้งหมดของจินตภาพเมือง โดยในพื้นที่สามารถจำแนกคุณค่าได้ดังนี้

- องค์ประกอบต่าง ๆ มีอิสระในตัวเอง ไม่มีความสัมพันธ์กันลักษณะโครงสร้างเช่นนี้จะทำให้เกิดช่องว่างระหว่างองค์ประกอบ ทำให้ความเด่นชัดในการเชื่อมต่อลดลง อันจะส่งผลให้ไม่สามารถติดต่อกันระหว่างแต่ละพื้นที่ การรับรู้จะเป็นไปได้น้อย
- ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ มีลักษณะที่เป็นการรับรู้ในแง่ของตำแหน่ง ทิศทางและระยะทาง แต่ยังคงความต่อเนื่องซึ่งกันและกันขององค์ประกอบในการติดต่อกันระหว่างส่วนสามารถทำได้โดยการรับรู้ในทิศทางและระยะทางหนึ่งเท่านั้น
- มีการติดต่อเชื่อมโยงกัน ระหว่างองค์ประกอบหนึ่ง ไปยังอีกองค์ประกอบหนึ่ง โดยการเกิดลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นระหว่างเส้นทางที่เชื่อมต่อแต่ละองค์ประกอบ แต่สำหรับการติดต่อในส่วนอื่น ๆ นั้นยังคงมีข้อจำกัดและยังลึบสนอยู่
- โครงสร้างมีความสมบูรณ์ มีเส้นทางเชื่อมโยงกันได้ทุกส่วน การติดต่อเชื่อมโยงกันอย่างอิสระ สามารถที่จะอ้างอิงถึงจุดต่าง ๆ ในระบบจินตภาพ ทำให้การรับรู้เป็นลักษณะภาพรวมและสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผล

2. การศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมือง โดย Pual D. Spreiregen

ได้เขียนหนังสือเรื่องการออกแบบชุมชนเมือง (Urban design) โดยได้อธิบายถึงปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของรูปร่างหน้าตาเมือง ได้แก่ Urban form, Urban activity area, Urban space, Urban mass, ระบบ Circulation และ Urban scale โดยที่เป้าหมายของ Urban design ก็คือการจัดรูปร่างทางกายภาพของเมืองโดยการวางองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ Urban mass การกระจาย Urban space การรวมและการกระจายกิจกรรมต่าง ๆ ตามหน้าที่และการจัด Pattern of movement โดยคำนึงถึง Human scale เป็นสิ่งสำคัญ

ในการศึกษาของ Spreiregen ได้ทำการสำรวจรูปร่างลักษณะและองค์ประกอบเมือง โดยอาศัยหลักการของ Kevin Lynch ในการศึกษาโครงสร้างทางรูปทรงของเมือง ซึ่งประกอบด้วยทางสัญจร เขตที่ตั้ง เส้นขอบ จุดสังเกต จุดศูนย์รวม ซึ่งเหล่านี้เป็นโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ซึ่ง Spreiregen เห็นว่ายังต้องมีปัจจัยย่อย ๆ อีกหลายประการที่ส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของเมืองแต่ละเมือง ได้แก่รูปทรงที่ดิน พืชพันธุ์ธรรมชาติ ภูมิอากาศรูปทรงของเมืองเอง และอื่น ๆ ซึ่งสำรวจปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้จะต้องแสดงด้วยแผนที่เป็นสำคัญ

สรุปปัจจัยที่ใช้ในการสำรวจองค์ประกอบเมืองตามแนวคิดของ Paul D. Spreiregen มีดังนี้คือ

1. สภาพภูมิประเทศ	11. ศูนย์กิจกรรมและโครงสร้างกิจกรรมทั้งหมด
2. สภาพลมฟ้าอากาศ	12. จุดที่น่านมอง
3. รูปร่างเมือง	13. บริเวณที่มีการปรับทิศทางที่ดีและเลว
4. Pattern-texture-grain	14. บริเวณที่มีป้าย
5. Routes	15. จุดปัญหา
6. เขตที่ตั้ง	16. เขตที่ตั้งพิเศษ
7. Landmark และ Node	17. โครงสร้างชุมชน
8. Open Space	18. บริเวณอนุรักษ์, ปรับปรุง
9. Vista	19. สถานที่ที่ต้องจัดระเบียบใหม่
10. จุดดึงดูดผู้คนและลื่อนำ	20. แผนที่แสดงสิ่งสะดุดตาที่คนรู้จักกันดี

Paul D. Spreiregen ได้สรุปองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองซึ่งมีอยู่ 5 ประการ

คือ

1) Urban scale หมายถึง ความกลมกลืนระหว่างเมืองและส่วนประกอบกับชาวเมืองและความรู้สึกที่เป็นของตนเอง การพิจารณาเรื่อง Scale กับสายตามนุษย์นั้นได้กำหนดให้

- ระยะไม่เกิน 80 ฟุต (24.00 ม.) ซึ่งเป็นระยะที่สามารถจดจำหน้าและท่าทางของเพื่อนได้

- ระยะไม่เกิน 450 ฟุต (135.00 ม.) ซึ่งเป็นระยะที่สามารถจดจำท่าทางประกอบได้

- ระยะเกินกว่า 4,000 ฟุต (1,200.00 ม.) ซึ่งเป็นระยะที่สามารถมองเห็นคนเป็นจุดเล็ก ๆ

การพิจารณาเรื่อง Scale กับ Circulation ระบบ Circulation ด้วยเข้าเป็นตัวกำหนด Urban scale ได้ดีที่สุดในการเดินคือ ระยะ 1/2 ไมล์ ด้วยความเร็ว 1 ไมล์ครึ่งต่อชั่วโมง ตัวเลขนี้สามารถที่จะกำหนดกลุ่มอาคารต่าง ๆ ในเมืองได้ เช่น ศูนย์การค้า ตลาดนัด สวนสนุกและสนามบิลิเอดใหญ่ ๆ ซึ่งสถานที่เหล่านี้ล้วนต้องใช้ Urban scale ทั้งสิ้น และย่านเดินเท้าจัดเป็นอาณาเขตชั้นพื้นฐานทาง

การพิจารณา Scale ของอาคารกับ Space ข้างเคียง

อาคารและ Space ควรมีความสัมพันธ์กัน (เข้าถึงกันได้) โดยคำนึงถึงวัสดุ สี ความใหญ่โตและที่ตั้ง

การพิจารณา Scale กับขนาดของ Neighborhood

หน่วยย่อยที่สุดของ Urban design คือ Neighborhood ซึ่งควรมีขนาด 300 = 500 ครอบครัว หรือ 1,200 - 3,000 คน และ Neighborhood 5 แห่งจะประกอบขึ้นเป็นหมู่บ้าน 1 แห่ง

สิ่งสำคัญที่ใช้เป็นตัวเปรียบเทียบขนาดของสิ่งใด ๆ ก็คือวัตถุที่คุ้นเคย เช่น รถยนต์ ต้นไม้ คน เสาไฟฟ้า หน้าต่าง ฯลฯ

2) Urban space เป็น space ที่เกิดขึ้นจากผนังอาคารและพื้นดินของเมือง มักมีลักษณะเด่นคือมีผนังล้อมรอบ มีพื้นที่เหมาะสำหรับการใช้ประโยชน์ เช่น เป็นสถานที่ทำกิจกรรมของเมือง แม้แต่บริเวณสี่แยกก็เป็น Urban space ชนิดหนึ่ง สองฝั่งของถนนที่แน่น

ไปด้วยต้นไม้หรืออาคาร เราเรียกว่า Corridor space ทั้ง space ที่ลอยตัวและ Corridor space สามารถเชื่อมต่อกันได้และทำให้เกิดเป็นโครงสร้างของ space ขึ้นตลอดเมือง

Spreiregen พูดถึง space ว่าแบ่งเป็น Intimate space ไปสู่ Urban space และ Vast space ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ล้อมรอบเมือง Urban space แยกได้หลายประเภท โดยกำหนดจากสายตาของมนุษย์

Intimate space มีระยะไม่เกิน 80 ฟุต ในระยะนี้สามารถสังเกตเห็นหน้าตาคนได้ ถนนย่านที่พักอาศัยเก่า ๆ มักจะมีความยาวขนาดนี้

Grand urban space มีระยะไม่เกิน 450 ฟุต โดยที่ถนนสายใหญ่หรือ Urban plaza จะใช้ space ในขนาดนี้

Monumental space จะมีระยะเกิน 4,000 ฟุต ซึ่งจะมองไม่เห็นตัวคนเลย

Urban space ของเมืองจะต้องมีส่วนประกอบพื้นฐานคือ อาคารที่ห่อหุ้มรอบนอก ในอัตราส่วนความยาวต่อความสูง 1 ต่อ 1 จะทำให้เรามองเห็นยอดตึกเป็นมุม 45 องศา ซึ่งจะทำให้รู้สึกว่าถูกล้อมรอบมาก ในอัตราส่วนความยาวต่อความสูง / ต่อ 2 จะทำให้เกิดเป็นมุม 30 องศา ซึ่งจะเท่ากับมุมสายตาของเราพอดี และทำให้รู้สึกว่าถูกล้อมรอบเพียงครึ่งเดียว และถ้าความสูงของอาคารลดลงมาเหลือเพียงครึ่งเดียว และถ้าความสูงของอาคารลดลงมาเหลือเพียง 1 ต่อ 3 มุมที่เราเห็นจะเห็นยอดตึกเพียง 18 องศา เราจะสามารถมองเห็นวัตถุ นอก space ได้เท่ากับเห็น space ถ้ามุมอาคารต่ำลงมาจนเหลือ 1 ต่อ 4 มุมยอดตึกจะเหลือเพียง 14 องศา space จะไม่รู้สึกว่าถูกล้อมรอบอีกต่อไป อาคารจะเป็นเพียงเส้นขอบของพื้นที่ ความต่อเนื่องของ space ประกอบกับความกลมกลืนกันของ facade มีผลทำให้ space ถูกล้อมรอบได้มากขึ้นเพียงใดด้วยการออกแบบ Urban space ที่ดีจะต้องใช้ form และรายละเอียดที่เรียบง่าย ในเวลาแต่ดจัดเราจะเห็นรายละเอียดได้ชัดเจนมากกว่า form แต่ในเวลาชุกชุมแล้วเราจะเห็น space ได้ชัดเจนกว่ารายละเอียดในการที่เราคำนึงถึง Urban space ก็เพราะว่ามันจะสามารถช่วยรวบรวมสิ่งต่าง ๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้น pattern of space จะเป็น Network ซึ่งสานเขตที่ตั้ง (Districts) ที่กระจายกันอยู่ให้มารวมกันได้ การออกแบบโครงสร้างของ space ทั้งเมืองจะต้องคำนึงถึง Intimate space & Grand space ให้เหมาะสมกันในแต่ละสถานที่

Open space จะต้องมึลักษณะ Informal ซึ่งจะอยู่ภายในหรือใกล้ ๆ เมือง มีลักษณะคล้ายสวนสาธารณะ เป็นธรรมชาติที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปไป Scale ของ Open space กำหนดโดยต้นไม้ ก้อนหิน และพื้นดิน อาคารระยะไกล ถนนและสะพานจะช่วยให้ดูดีขึ้น Open space ภายในเมืองจะมีจุดประสงค์ต่าง ๆ เช่น ทำเพื่อส่งเสริม Urban space ให้เด่นขึ้น บ้างก็ทำ Open space ไว้เพื่อการขยายตัวในอนาคต

การสำรวจทาง Urban design จะต้องศึกษา space ทั้งหมดของเมือง ในโครงสร้างเดียวกัน เช่นการบันทึกส่วนพักผ่อนของเมืองในแผนที่และพิจารณาส่วนที่มีลำน้ำ เชื่อมถึงกัน และบันทึก Corridor space ที่เชื่อมโยงระหว่างส่วนต่อไป ก็จะทราบทันทีว่าส่วนไหนที่ต้องการปรับปรุงเพิ่มเติมหรือขาดการเชื่อมโยงกับส่วนอื่น ๆ และควรจัดเรียงส่วนที่สงบ เรียบ ไปจนถึงส่วนที่ใช้สิ่งสรร นอกจากนั้นที่ดินสาธารณะเช่น ถนน โรงเรียน สวนสาธารณะ ห้องสมุด อาคารที่ทำการของรัฐ ก็จัดเป็น Open space ส่วนหนึ่ง ซึ่งเชื่อมโยงกันด้วยอาคารสาธารณะต่าง ๆ

3) Urban mass หมายถึง ผิวพื้นดิน อาคารและวัตถุต่าง ๆ การมอง mass โดยที่ระยะห่างเท่ากับความสูง mass เราจะเห็นรายละเอียดมากกว่าตัว mass ถ้าระยะห่างต่อความสูงทำมุม 30 องศา เราจะเห็นตัว mass และรายละเอียด ถ้าระยะห่างต่อความสูงทำมุม 18 องศา เราจะเห็นตัว mass และสิ่งแวดล้อมรอบตัว ถ้าระยะห่างต่อความสูงทำมุม 14 องศา เราจะเห็นตัว mass มากกว่าส่วนอื่น แสงจากทางทิศเหนือจะทำให้เห็นรายละเอียดที่ชัดเจน ดังนั้น facade ทางด้านทิศเหนือจึงสามารถตกแต่งได้มากกว่าทางด้านทิศใต้ ผิวพื้นดินจะมี texture เป็นตัวกำหนดให้เดินช้าหรือเดินเร็ว ความลาดเอียงของถนน plaza ที่เป็นเว้าแหว่ง จะเห็นภาพได้ดีกว่าพื้นที่แบนเรียบ ส่วนตกแต่งจะช่วยให้เมืองเกิดความกลมกลืน เช่น แนวเสารอบ plaza ที่ช่วยให้อาคารด้านหลังดูกลมกลืน หรือแนวต้นไม้ที่ทำให้อาคาร 2 ฟากดูไม่แตกต่างกันหรือในทางกลับกันการปลูกต้นไม้เป็นกลุ่ม ๆ จะช่วยลดความซ้ำซากในย่านที่ตึกแถวเรียงยาวซ้ำ ๆ แนวเสาที่เรียงต่อกันทำให้เชื่อม space จากที่หนึ่ง ไปยังอีกที่หนึ่ง โดยไม่รู้สึกรบกวนกัน

การสร้าง vista ที่ดีควรมี foreground นำสายตา เช่น โด่ง pylon การสร้างจุดเด่นที่ปลายถนนหรือ skyline จะช่วยให้ vista น่าดูขึ้น การออกแบบ Urban space ต้องพิจารณาสัดส่วนพื้นที่และผนังรวมทั้งกิจกรรม plaza ยาว ๆ ควรมีอาคารเน้นตอนปลาย plaza ไม่ควรเป็นที่สร้างอาคารสำคัญ plaza รูปข้อศอกควรมีหอคอยตั้งอยู่ตอนมุม ถนนที่กว้างไปควรสร้างอาคารเล็ก ๆ ตรงกลางเพื่อไม่ให้ถนน 2 ข้างขาดจากกัน facade ที่ต่อเนื่องจะช่วยปรับความเล็กใหญ่ของอาคารต่าง ๆ ให้กลมกลืน อาคารที่สร้างในसानเมือง ควรจะสร้าง

ให้เกาะกลุ่มเห็นได้อย่างชัดเจน

4) Circulation pattern และ 5) Urban activity หลักสำคัญในการออกแบบ Urban design คือการจัดกิจกรรมให้สัมพันธ์กับเส้นทางติดต่อ และพยายามให้ทุกย่านมีกิจกรรมมากประเภทที่สุด ด้วยเหตุที่เมืองเป็นสถานที่แลกเปลี่ยน ส่วนที่เกี่ยวข้องกันควรใกล้กัน ส่วนที่มีความสำคัญมาก ๆ ก็ควรตั้งอยู่ในที่ที่เดินทางไปมาสะดวก และแยกส่วนที่อยู่ด้วยกันไม่ได้ออกไป

ใน scale เล็ก ๆ เช่น Urban plaza ควรจัดให้มีอาคารหลายประเภท เช่นที่ทำการของรัฐมารวมกันจะทำให้มีคนใน plaza มากขึ้น

ข้อสังเกตคือ Node แต่ละจุดมักเป็นต้นกำเนิดของ circulation ที่เกิดขึ้นในย่าน นั้น ๆ ในเมืองใหญ่ เช่น เมืองงานจะขยายไปจนถึงการจัดกิจกรรมเป็นกลุ่มก้อนให้เหมาะสมกับหน้าที่ และเพิ่มหน้าที่ใช้สอยอื่น ๆ ที่ขาดอยู่ให้สมบูรณ์และเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

สรุป

1. จากการศึกษาแนวคิดในการอนุรักษ์เมือง ซึ่งหมายถึงการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมอันได้แก่สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรมผ่านช่วงเวลาการใช้งาน ก่อให้เกิดคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองหรือชุมชน ซึ่งปัจจุบันสิ่งที่มีคุณค่าเหล่านี้ได้ถูกทำลายลงไป ด้วยสาเหตุหลายประการอันได้แก่ ธรรมชาติของมนุษย์ ได้แก่การเจริญเติบโตของเมือง ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาในแนวทางที่พยายามทำลายองค์ประกอบของเมืองด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การอนุรักษ์จึงมุ่งเน้นที่การป้องกันการสูญเสีย ด้วยแนวทางและวิธีการต่าง ๆ ที่จะสามารถรักษาองค์ประกอบอันเป็นเอกลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ตลอดจนสร้างสภาพแวดล้อมที่ดี ให้มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเมืองที่จะดำเนินต่อไปอย่างเหมาะสม

2. ทฤษฎี - หลักการที่นำมาใช้ในการศึกษาองค์ประกอบชุมชน

Kevin Lynch ได้อธิบายองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง 5 ปัจจัย ที่เป็นตัวก่อให้เกิดความชัดเจนในการรับรู้เมือง และเขาได้จัดกลุ่มคนในการสำรวจเมืองและสรุปปัญหาและศักยภาพของพื้นที่

Spreiregen ได้อธิบายถึงลักษณะองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนเมืองว่า มีองค์ประกอบอยู่ 20 ปัจจัย ที่ใช้ในการสำรวจ เพื่อค้นหาทิศทางและศักยภาพของเมืองในระดับกว้าง เขาได้นำหลักการในการออกแบบชุมชนเมือง โดยการจัดวางองค์ประกอบหลัก 5 ประการ เพื่อใช้อธิบายและแก้ปัญหาทางกายภาพให้เกิดแก่นพื้นที่ ได้แก่

- Urban mass
- Urban space
- Urban scale
- Circulation pattern
- Urban activity area

ในการศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมืองเก่าสงขลา กรณีศึกษาชุมชนย่าน ถนนนครนอก นครใน เป็นการศึกษาองค์ประกอบชุมชนอันแสดงถึงเอกลักษณ์ของเมือง ได้แก่ สถาปัตยกรรม และสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่ามีความหมายต่อเนื่อง และประเมินคุณภาพทางด้านศักยภาพและข้อจำกัดของพื้นที่ เพื่อกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหาและเสนอแนะแนวทาง มาตรการในการพัฒนาและอนุรักษ์ชุมชน สำหรับแนวทางการศึกษาองค์ประกอบชุมชน ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะได้อาศัยหลักการ และทฤษฎีในการศึกษาองค์ประกอบของเมืองตามลำดับ ดังนี้

การศึกษาและวิเคราะห์เอกลักษณ์ชุมชน แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบด้านกายภาพ และองค์ประกอบด้านการรับรู้ ซึ่งจะได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือ

- ระดับเมือง

1) จะได้อาศัยหลักการในการศึกษาองค์ประกอบชุมชนด้านการรับรู้ของ Kevin Lynch มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบอันเป็นเอกลักษณ์ของเมือง เพื่ออธิบายถึงองค์ประกอบที่เด่นชัด 5 ประการของเมือง และบทบาทของพื้นที่ศึกษา รวมทั้งจะได้วิเคราะห์ศักยภาพ และข้อจำกัด ซึ่งเป็นปัญหาด้านการรับรู้ของพื้นที่ศึกษาที่มีต่อเมืองด้วย

2) จะได้อาศัยหลักการศึกษารูปแบบองค์ประกอบชุมชนของ Pual D. Spreiregen มาช่วยอธิบายและวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของพื้นที่ศึกษาที่มีต่อเมือง

- ระดับชุมชน

จะได้อาศัยหลักการของ Pual D. Spreiregen เป็นหลักและประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ และประเมินคุณภาพองค์ประกอบชุมชนด้านกายภาพของพื้นที่ศึกษา และบริเวณที่เกี่ยวข้อง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย